

dr. Nátyi Róbert (PhD.)
Művészettörténész, Egyetemi docens, Dékán
Koszta József Múzeum, Szentes,
SZTE Bartók Béla Művészeti Kar

„Én a magyar festészetben egy magányos pont vagyok...”

**Koszta József elismerésének útja a Kossuth-díjon át a Koszta Múzeumig. Egy
kanonizálási folyamata vázlata ¹**

Koszta József (1861-1949) egyedi felfogású munkássága a magyar festészet XX. századi úttörői között – idestova majd egy évszázada – elfoglalta az őt megillető méltó helyét. Egyéni utat járó, önálló karakterű művészetét a közvélekedés az úgynevezett alföldi festészet legnagyobbjai közé szokta sorolni. Munkássága nem kíván különösebb magyarázatokat, képeinek narratív tartalma könnyedén értelmezhető, mégis a nehezen megközelíthető életművek közé tartozik, amit számos ellentmondás tarkít és tesz kifejezetten érdekesítővé.

Szokatlanul hosszan elhúzódó, két évtizeden át tartó akadémista tanulmányai (1882-1900), egy tépelődésekkel teli, útját kereső alkotót idéznek fel, aki a korszak szinte minden valamirevaló intézményében megfordult – a bécsi Akadémiától, a budapesti Mintarajztanodán át, a müncheni Akadémiáig, amit a Benczúr-féle Mesteriskola követett – hogy némi nagybányai kitérővel jusson el választott hazájáig, az Alföld végtelen horizontú, sík vidékéig. Tanárai között ott találjuk az ízig-vérig akadémista Christian Griepenkerlt (1839-1916), vagy a magyar-élet és tájképfestő Greguss Jánost (1838-1892). Őket, a saját korában divatos, sokoldalú Lotz Károly (1833-1904) és a pedagógusként is nagyhatású Székely Bertalan (1835-1910) követte. Münchenben a történelmi festészet könnyedebb vonulatát jelentő Wilhelm von Diez (1839-1907) tanítványául szegődött, majd utolsó vargabetűvel Benczúr Gyula (1844-1920) stúdiójában kötött ki.

¹ Jelen közlemény, a kutató a Koszta József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián (helyszín és időpont: Koszta József Múzeum, Szentes; 2022. május 23.) elhangzott előadásának leírata, szerkesztett változata. (Bonus Nuntium szerk.)

E meglehetősen vegyes névsor szereplői minden szakmai kvalitásuk ellenére sem tekinthetők a korabeli Európa legmodernebb szellemiségű művészeinek, de az kétségtelen, hogy a tanítvány minden megtanulható szakmaifogást elsajátított tőlük.

Tulajdonképpen igen sajátos, hogy Koszta csak ötven éves kora környékén vált azzá a festővé, akit két igen különböző szellemi beállítottságú korszakban is a magyar festészet ikonikus alakjává merevítettek. Első komolyabb sikerét ötvenhat éves korában aratta, amikor 1917-ben az Ernst múzeumban a Magyar mesterek ötödik csoportos bemutatóján egységes kollekcióval jelentkezett. Lázár Béla (1869-1950) a korai felfedezőik diadalmas hangján a katalógus előszavában a következőket jelenti ki: „*Koszta művészi egyénisége ebben a kis gyűjteményben határozott reliefet nyert s most végleg legjelesebb mestereink közé emelkedik.*”² Húsz esztendővel később, így emlékezett szolnoki találkozásukra, amikor a Zombory Lajost (1867-1933) meglátogató művészeti író a szomszédos műteremben vizitált Kosztánál is: „... *Koszta József, földreteregve élém, keretezés nélkül való állapotban sok új mesteri alkotását. Íme, egy új és már tökéletessé érett Koszta tárult elém. Nem a Hazafelé, nem a Mezei munkások Kosztája. Nem, ez az új Koszta a festői előadás hallatlan erejével ragadott meg. Néhány héttel később ezt az új Kosztát mutattuk be az Ernst Múzeumban.*”³

„... poraiból megelevenedett Munkácsy és egy magyarrá lett Goya”

Ettől a fontos eseménytől kezdve művésznünk a két világháború közötti érában lépésről-lépésre, – melynek több stációja körvonalazható – a nemzeti festészet egyik legfontosabb alakjává vált. Valójában már a kezdetektől – mikor festészete párhuzamosan haladt a korabeli plein air törekvésekkel – vetült rá némi dicsfény a hivatalosságok részéről, hiszen 1894-ben megkapta az Eötvös József művészeti ösztöndíjat, majd a Könyves Kálmán-díj (1895), a Műbarátok díja (1897) és párizsi kitüntető elismerés (1901), Andrassy-díj (1904) és Röck-díj (1910) következett.

A hivatalos kulturális szervek figyelmet jelezte az a tény is, hogy korábban, több plein air zsánerét megvásárolták. 1897-ben *A hazatérőket* – mely az 1900-as párizsi világkiállításon *Mention Honorable*-díjat nyert – szerezte meg a Szépművészeti Múzeum, utána 1900-ban a *Csigabiga* került minisztériumi segítséggel közgyűjteménybe, ezt követően a Rómában festett fő mű, a *Háromkirályok* 1908-ban jutott a fővárosi intézménybe.

2 Lázár Béla: Magyar mesterek ötödik csoportkiállítása: André, Koszta, Zombory. Ernst Múzeum, 1917. 4.

3 Lázár Béla: Koszta József művészete. Magyar Művészet, 1937. 79-85., 81.

Az első jelentősnek számító, az 1917-es Ernst Múzeumi kiállítása után a gyűjtők egyszeriben felismerték újfajta, teljességgel egyedi festészetének kvalitásait. A siker száz év távlatából vizsgálva, úgy tűnik spontán következett be. Állítólag minden kiállított képét megvásárolták és az elismerés biztos jeleként a Singer és Wolfner cég hároméves szerződést kötött vele. Vevői között találjuk például Szinyei Merse Pált és a Szépművészeti Múzeum igazgatóját Petrovics Eleket. Az ismert műgyűjtők közül pedig Nemes Marcell, br. Hatvany Ferenc, gróf Andrássy Gyula és Beckói Biró Henrik is vásárolt Koszta művet.⁴ Az 1920-as – szintén az Ernstben megrendezett⁵ – legközelebbi kirukkoláson Lázár Béla azt írta, hogy egyenesen sorszámokat kellett kiosztani a tülekedő vevők között, akkora volt az érdeklődés. Ezt követően (1921) a Tamás Galériával állapodott meg öt évre művei forgalmazására, amelyet a műkereskedő céggel elégedetlen Koszta még a kontraktus lejárta előtt felbontott.

A diadalsorozat tovább folytatódott, hiszen az Ernst kebelére visszatért „tékozló fiú”, az 1922-es tárlaton a kiállított harminc képéből egyetlenegy sem vitt haza, mind különféle gyűjtemények dédelgetett darabjaivá váltak.⁶ Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy a következő évtizedben is sorra nyerte a rangos kitüntetéseket. A *Táj és népelet-díjat* (1927) követően a barcelonai expó arany és bronzérme (1929), később az állami kis aranyérem (1935) büszke tulajdonosa lett. A művész alkotói pályájának félszázados jubileumán (1937), amit ugyancsak az Ernst kiállítótermeiben rendeztek, a Szinyei-Merse Pál Társaság a mester tiszteletére ünnepi ülést tartott, ahol az elnök, Csók István méltatta kollégája festészetét. Az ünnepség végén a pályát hűségesen követő Lázár Béla olvasta fel az alkotóról írt új tanulmányát a nagyszámban megjelent notabilitások vendégkörében.⁷ Az állam képviselőiben Jalsoviczky Károly miniszteri osztályfőnök, a főváros képviselőiben Horváth Henrik főigazgató, míg az Irodalmi és Művészeti Tanács képviselőiben Tihamér Lajos miniszteri tanácsos és Saly Géza ügyvezető titkár voltak jelen. A Szépművészeti Múzeumtól Petrovics Elek igazgató és Balázs Piri László múzeumőr reprezentáltak.⁸

A hivatalos elismerésekre az 1940-es Velencei Biennálé tette fel a koronát. A magyar részről Gerevich Tibor (1882-1954) által szervezett bemutatón, a kurátor három vezető mester,

4 Lázár Béla: Koszta József művészete. Magyar Művészet, 1937. 79-85., 81.

5 XXXIX. X. Csoportkiállítás: Iványi-Grünwald Béla, Koszta József, Garay Ákos, Beron Gyula. január, Ernst Múzeum, Budapest, 1920.

6 Lázár Béla: Koszta József, Szentgyörgyi István, Urumoff Péter kiállításai. Ernst Múzeum, Budapest, 1937. 3-5.

7 Sz. n.: Koszta Józsefet ünnepelték vasárnap. Magyarország, 1937. január 19. 6. Vö. 4. jegyzet.

Sz. n.: A Szinyei Társaság Koszta-ünnepélye. Az Est, 1937. január 19. 8.

8 Magyar Országos Tudósító, 1937. január 18. 24.

Kosztá, Szőnyi és Bernáth köré csoportosította a kortárs hazai festészet általa válogatott élcsapatát, mely természetesen az akkori kultúrpolitika véleményét tükrözte.⁹

Ekkortájt forrt össze Koszta nevével az ösztönös, spontán festő jelzője, mely a magyar ugar – a nyugati avantgárd hatásaitól – érintetlen szűztalajából kinőve unikális művészetet hozott létre. A világháborút követő időszakban is tovább élt ennek toposza. Ybl Ervin (1890-1965) még 1949-ben is ezt hangsúlyozta egyik tanulmányában. *„Stílusa nem mesterkél, számító kereséseken, az irányok közötti válogatáson alapul, úgy fest, amint Isten énekes madarai dalolnak. Így ítélkeztek róla külföldi méltatói is, ezért állították szembe ösztönös művészetét a nyugati izmusok „cerebrális” törekvéseivel. Festészete el nem apadó, eleven forrás, természetes ömlése elüt az artistikus szökőkutak sziporkázóan szellemes, de mesterkél játékaitól. Stílusát Nyugaton nem egyszer barbárnak minősítették, pedig üde frissességéért, — ha nem is vallották be, — szívesen odaadnák kiélt festői kultúrájuk nem egy absztrakt, konkrét rejtvényét.”*¹⁰

Persze, ekkor már – alapeszméjének szociális érzékenységére fókuszálva – megkezdődött Koszta életművének tudatos „átszínezése”. Az újonnan meghatározott kultúrpolitikai elveknek megfelelően, azok a korábbi korszakokban alkotó művészek, akiknek szellemisége valamilyen módon illeszkedett a berendezkedő hatalom elképzeléseihöz vonatkoztatási pontként szolgáltak.

A második világháború utáni években, így a megszilárduló új kulturális irányítás figyelme tudatosan fordult Koszta József munkásságának irányába. 1947 decemberében szűkebb pátriájában is megkezdődött tevékenységének felértékelése, reklámozása. A Szentesi Magyar Alföld cikkírója immáron a magyar képzőművészet világhírességéről, a város büszkeségéről beszélt róla.¹¹ A következő év elején, a magyar mesterek londoni bemutatkozása kapcsán az itthoni festészet nesztoraként, zseniális földiként aposztrofált festő elfoglalhatta méltó helyét a hazai piktúra pantheonjában.¹²

Ennek jelei korábban megmutakoztak. 1946 novemberében Ortutay Gyula (1910-1978) a Minisztertanács elé terjesztett egy javaslatot, a művészeti élet kiválóságainak életjáradékszerű javadalmazásáról (120 996/1946. VKM VII.). Az indítványban többek között a képzőművészeti

9 Kopp Jenő: A magyar művészet sikere Velencében és Milánóban. Szépművészet, 1940. 1. sz. 20-21.

10 Ybl Ervin: Koszta József. Magyar Művészet, 1949. 2. sz. 55-60., 55.

11 V. J.: Koszta József: „Bízom a magyar népben, mert a legmostohább körülmények között is harcolt a szabadságért”. Szentesi Magyar Alföld, 1947. december 5. 3.

12 V. s.: Koszta József képei a legnagyobb magyar mesterek londoni kiállításán. Szentesi Magyar Alföld, 1948. január 9. 3.

élet reprezentánsai között Bornemissza Géza, Holló László, Kallós Ede, Kassák Lajos, Márffy Ödön neve mellett Kosztáéval is találkozhatunk.¹³

Az országgyűlés a szabadságharc századik évfordulója tiszteletére, a magyar kultúra művelésének ápolására a legmagasabb állami elismerést, a Kossuth-díjat alapította. 1948. március 15-én adták át első alkalommal az ország közvéleményének figyelmétől kísérvé a kitüntetést. Feltűnő, hogy az előző korszakban vezető szerepet játszó képzőművészek igen nagy számban képviseltettek. Az illusztris lista a következő: Bernáth Aurél, Csók István, Czóbel Béla, Derkovits Gyula (posztumusz), Dési Huber István (posztumusz), Egry József, Ferenczy Béni és Ferenczy Noémi, Kovács Margit, Medgyessy Ferenc, Vedres Márk mellett Koszta Józsefet is a díjazottak között találjuk.

Koszta egyébként betegségére hivatkozva nem tudta személyesen átvenni a kitüntetést. A kultuszminisztérium eredeti tervei szerint a köztársasági elnök nevében illusztris delegáció, Ortutay Gyula és Mihályfi Ernő a köztársasági elnöki hivatalának főnöke utaztak volna Szentesre, de végül is Antal Jánosné a vallás és közoktatásügyi minisztérium művészeti ügyosztályának vezetője és Tolnai Gábor, a minisztérium egyetemi ügyosztályának vezetője adták át a jutalmat a megilletődött festőnek.¹⁴

Következő lépésként, a szentesi ünnepi hét eseményeinek sorozatába illesztett rendezvényen, a fővárosi Képtár anyagából válogatott tárlaton a magyar festészet nagyjai közé illesztett kamara kollekciónak prezentálta Koszta művészetét a Lotz Károlytól, Székely Bertalanon, Munkácsyn és Derkovitsig ívelő anyagban.¹⁵

Ezt követően került sor Koszta nagyfigyelemmel kísért, a Nemzeti Szalonban rendezett, 98 alkotást felvonultató gyűjteményes kiállítására, melyet 1948. október 19-én Ortutay Gyula kultuszminiszter nyitott meg. A minisztérium nagy hangsúlyt fektetett a művészeti osztály és a Képzőművészek Szabadszervezete által közösen rendezett tárlatra. A rendezvény kapcsán az akkor, a legelső között, frissen kitüntetett, Kossuth-díjas művész újra kanonizálásának kezdeti időszakában, a katalógusban Háty Károly László (1807-1961) festőművész, a Szabad Nép műkritikusa, korábban az MSZMP pártközpont kulturális osztályának vezetője, szemrebbenés nélkül jelentette ki, hogy: *”... elkerülhetetlenül felmerül bennünk az elismerő meghatározás: Koszta József a dolgozó szegényparasztság festője.”*. Azután a bevezető végén még egyszer

13 Szűcs László: Nagy Ferenc második és harmadik kormányának miniszterelnöki jegyzőkönyvei 1946. november 22. - 1947. május 31. B. kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 46. Budapest, 2008. 1047.

14 Sz. n.: A kultuszminisztérium kiküldöttjei átadták Koszta elvtárs festőművésznek a Kossuth-díjat. Szentesi Magyar Alföld, 1948. május 14. 2.

15 Sz. n.: Magyar mesterművek Szentesen. Szentesi Magyar Alföld. 1948. szeptember 19. 2.

nyomatékosítja: „Kosztá József a parasztság festője, mégpedig az elnyomott, a kisemmizett parasztság festője volt.” A szerzőt a valóságot átfestő lelkesedése egészen az alábbi mondatra vezeti: „Lehetetlen meg nem éreznünk, hogy egyetlen történelmi képének nem véletlenségből választotta tárgyául a magyar nép legendás királyát, az urakat megleckéztető Igazságos Mátyást, ...”¹⁶

Kosztá ötvenedik festői jubileumát megünneplendő 1937-es Ernst kiállítás egyik recenzense ugyanerről a következőképp vélekedett: „A magyar paraszt szűkszavú bibliás drámaisága jut művészi kifejezésre vásznain.”¹⁷ Mindössze tizenegy esztendő telt el a két írás között...

A Kossuth díj, illetve a Bóka László (1910-1964) kultusz államtitkár által megnyitott retrospektív tárlat után Kosztá művészetét a kultúrpolitika irányítói tudatosan emelték hivatalos piedesztálra. A vernisszázson, bevezetőjében Bóka különben szemléletesen világította meg Kosztá jelentőségét az új kultúrpolitika szempontjából: „Szemérmesen halkra kéne fognom a szót, amikor a Kossuth-díjas nagy magyar főstőről, Kosztá Józsefről beszélek: - mert magunkat ünnepeljük, a magyar népi demokráciát ünnepeljük, a magyar népet ünnepeljük benne.”¹⁸

Persze a sajtó és propaganda eszközeit is felhasználták. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Főosztálya például pályázatot hirdetett középiskolásoknak a következő címmel: *Miből látom, hogy Kosztá József a magyar valóság ábrázolója?* A győztes pályaművet a Magyar Művészet hasábjain olvashatta is a nagyérdemű.¹⁹ Innentől kezdve az időközben (1949. július 29.) elhunyt alkotó életműve a szociális tartalmakkal telített, alföldi festészet ikonjai közé merevedett.

Temetésén, a Kerepesi temetőben a képzőművészek nevében Ék Sándor (1902-1975) tartotta a gyászbeszédet, mely az ideológiai átszínezés tipikus esete. Igaz, hogy mérsékletet tanúsított Kosztá „szocializmusát” illetőleg.

"Kosztá Józsefnek, nemzeti festőművészetünk nagy halottjának ravatalánál a Magyar Dolgozók Pártjának kegyeletét rovom le.

Kosztá József művészetével tudatosan állt a dolgozó parasztság oldalára, szembehelyezkedett ennek mindenféle és fajta elnyomóival. Művészetét jóllehet nem

16 Háy Károly László: Kosztá József gyűjteményes kiállítás bevezetője. Nemzeti Szalon (1948. október 23-november 2.). Budapest, 1948.

17 Dr. D. M.: Egy igazi magyar festő jubileumi kiállítása. Magyarország, 1937. január 10. 10.

18 Bóka László: Beszéd a Kosztá-kiállítás megnyitóünnepén. Szabad Művészet, 1948. II. évf. 11-12. szám 377.

19 Miből látom, hogy Kosztá József a magyar valóság ábrázolója? A vallás és közoktatásügyi minisztérium művészeti főosztályának pályázatán I. díjat nyert dolgozat. (Szerző: Zárda József István). Szabad Művészet, 1949. 5. sz. 218-219.

irányította szocialista öntudat és az a felismerés, hogy az úri Magyarország elnyomott parasztjai csakis a munkásosztállyal szövetkezve, ennek vezetése mellett szabadulhatnak meg attól az úgynevezett 'paraszti valóságtól', amely lényegileg számára előbb a Habsburgokkal való kiegyezés, majd pedig a Horthy-fasizmus bilincseit jelentette. Bilincseket, és azt a nincstelenséget, amely minden átkával nyakába szakadt a száz évvel ezelőtti szabadságharcunk bukása után, és amelynek a fasizmust szétzúzó Szovjet-hadsereg dicsősége vetett véget akkor, amikor győzelmével utat nyitott hazánkban a szocializmus építését biztosító munkás-paraszt szövetségnek."²⁰

A hivatalos elismerések mellett, természetesen a szűkebb szakma és a közönség érdeklődése is Koszta munkássága felé fordult. November 3-án például a Fészek Művészek Klubja és a Szinyei Merse Társaság Koszta ünneplésére rendezett tisztelgő vacsorát.²¹ 1950 júniusában a szentesi, volt megyeháza közgyűlési termében rendezték meg emlékkiállítását. A következő év folyamán a Koszta hagyaték egy része – végakarátának megfelelően – a szentesi múzeumba került, és még ebben az esztendőben felvette az intézmény Koszta József nevét. Később utcát, iskolát is elneveztek róla, illetve szobor állítással, emléktábla avatással és emlékérem alapításával gondoskodtak nevének fennmaradásáról.

1957-től a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán szerepelnek képei. 1959-ben megjelent róla az első monográfia, melyet Bényi László (1909-2004) írt.²² 1965-ben a róla elnevezett szentesi múzeum egyik termében állandó Koszta-emlékkiállítást rendeztek.

Koszta a rávetülő hivatalos figyelem „fényében” életművének jelentős részét a magyar államra hagyta, pontosan ismerve törekvéseinek jelentőségét. „Nem adom el a képeimet, mert nem akarok szétszóródni! Nekem nincs örökösöm, nincs folytatásom – nincs tanítványom. Ha meghalok, megszakad a vonal, senki sincs, aki az örökségemet tovább vigye. Én a magyar festészetben egy magányos pont vagyok, s ha szétszórom a képeimet, az életemet nem dokumentálja semmi se... Képeimet az államra hagyom, válogassa ki a legjobbakat, helyezze el a Múzeumban, vagy akárhol, fontos, hogy egy teremben legyenek. Hadd váljék érzékelhetővé fejlődési vonalam.”²³

20 Ék Sándor: Búcsúbeszéd Koszta József ravatalánál. Szabad Művészet, 1949. 425.

21 A Fészek Művész Klub és a Szinyei Merse Társaság 1948. november 1-én kelt levele Koszta Józsefhez. MNG Adattár ltsz.: 9333/58-19 Közölve: Szinyei Mrese Anna: Koszta József (1861-1949). Élete és művészete a dokumentumok tükrében. Kogart, 2014. 212.

22 Bényi László: Koszta József. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959.

23 Péter József: Látogatás Koszta Józsefnél. Magyar nemzet, 1948. június 13.